

Mohamed Ajouaou
Nieuwemoskee.nl, 16 januari 2011

Reformatie en modernisering in de islam

'Reformatie en modernisering in de islam' is een veel besproken thema in moslimkringen, maar ook daarbuiten. Ook in Nederland. De context waarbinnen men dit thema aankaart, impliceert het agenderen van de vraag of de islam vergelijkbare ontwikkelingen kent. De ogenschijnlijk neutrale uitdrukking 'Reformatie en islam' verhult echter een aanname met een hoog sceptische gehalte, namelijk dat reformatie- of hervormingsprocessen en modernisering in de islam wel degelijk gewenst zijn. Hier ga ik in op de vraag of islam reformatie- of hervormingsprocessen en modernisering kent, en op de vooronderstelde noodzaak dan wel wenselijkheid van dergelijke processen in islam.

Ik zal eerst kort stilstaan bij de Reformatie en modernisering in hun oorspronkelijke context en verbind dat vervolgens met het discours over vergelijkbare processen in de islam. Ik zal de stelling verdedigen dat de islam geen Reformatie of eenzelfde proces van modernisering doormaakte, zoals dat in het Westen gebeurde. Dat wil niet zeggen dat de islam geen alternatieve processen kent. Ik zal uiteenzetten hoe deze in mijn ogen toch noodzakelijke ontwikkelingen anders gerealiseerd (kunnen) worden. Ten slotte zal ik pleiten voor een onderscheid binnen dit discours tussen de islam in westerse democratieën en de islam in landen met een overwegende moslimbevolking.

Reformatie in de westerse (christelijke) context

De Reformatie zoals we die kennen uit de westerse, christelijke context is het gevolg van twee processen. Allereerst kenmerkt de Reformatie een tijd- en plaatsgebonden progressieve vernieuwingsbeweging van binnenuit in de zestiende eeuw onder aanvoering van Maarten Luther en Johannes Calvijn, die zich afzette tegen het gevestigde religieuze instituut: de Rooms-Katholieke Kerk en alles wat haar vertegenwoordigde met betrekking tot dogma's, doctrines, gewoonten en macht. Een beweging die uiteindelijk leidde tot splitsing van deze kerk en het ontstaan van het protestantisme met verstrekkende sociale, culturele en economische gevolgen. Daarnaast was de Reformatie het gevolg van druk van buitenaf uit de hoek van wetenschap, kunst en cultuur (te herkennen aan bijvoorbeeld spotuitingen), politiek, filosofie (verlichtingsidealen) en sociale bewegingen. Allen hadden het gemunt op zowel de organisatorische, institutionele kant van de Kerk als op de inhoudelijke kant zoals dogma's en bepaalde religieuze praktijken.

Als we deze processen als referentie nemen voor het antwoord op de vraag of zulke hervormingsprocessen in de islam zijn voorgekomen, dan is dat antwoord 'nee'. In eerste instantie stuiten we direct op het gegeven dat de islam geen instituut kent dat vergelijkbaar is met de christelijke kerk, althans geen zichtbaar gezaghebbend, centraal instituut. Dit is relevant, want de afwezigheid van zo'n zichtbaar instituut waartegen hervormingsidealen kunnen worden afgezet, bemoeilijkt zo'n proces aanzienlijk. Het alternatief is dat men de bestaande doctrines, leerstellingen en opvattingen rechtstreeks bij de gelovigen bevecht. Dit kan averechtse effecten hebben, met name omdat aan beide zijden (voldoende) autoriteit ontbreekt, en de hervormers niet over het noodzakelijke brede podium en de benodigde infrastructuur beschikken. Bovendien kan men (geloofs)zekerheden die men wegneemt niet direct in alternatieve zekerheden omzetten.

De druk van buiten die de westerse (christelijke) Reformatie mede veroorzaakte, in het bijzonder ten gevolge van de industriële revolutie¹ en later de kennisevolutie in het Westen, speelde in de islamitische wereld ook niet. Een bloeiende wetenschap, filosofie, verlichting, kunst, politieke en sociale bewegingen ontbraken; behoudens het socialisme, maar die ideologie kreeg nauwelijks voet aan de grond als het gaat om hervorming op religieus terrein. Stellig geformuleerd luidt de conclusie dan ook dat de islam zowel van binnenuit als van buitenaf niet met dezelfde druk als het christendom te maken had om zich te onderwerpen aan hervormings- en moderniseringsprocessen.

Islam, hervorming en modernisering

Dit betekent niet dat het discours over hervorming en modernisering geheel ontbreekt in de islam. Hervorming en modernisering vormen een belangrijke preoccupatie onder moslims; zowel bij voor- als tegenstanders. Toen ik de uitnodiging kreeg om deze lezing te houden, was ik met vakantie in Marokko. Zoals ik gewoonlijk doe in dit voor mij favoriete vakantieland, las ik dagelijks bijna alle dagbladen en tijdschriften. Ik lette daarbij in het bijzonder op ontwikkelingen rond de islam. Vooral de grote hoeveelheid aandacht en ruimte die de onderwerpen hervorming en modernisering kregen, vielen me op. Feitelijk ging dit over het verlangen naar hervorming en modernisering. Dat was vooral af te leiden van de actieve formulering waarin begrippen die hiermee samenhangen werden afgedrukt, in

¹ Vergelijk Gert-Jan Segers in *Trouw*: 'Moslims horen erbij, islam nog niet', vrijdag 22 oktober 2010.

tegenstelling tot het gebruik van meer statische begrippen het verleden. Voorbeelden die ik tegenkwam, waren *tabdīth oftewel* 'het moderniseren'; *tajdīd* oftewel 'het vernieuwen'; *islāh* oftewel 'het hervormen'; *tabrīr* ofte wel 'het bevrijden'.

Deze observatie bevestigt het feit dat hervormingen en modernisering in de islam nog in volle gang zijn, en uit andere bronnen weet ik dat dit ook voor andere landen geldt. De rode draad in de discussies in de Marokkaanse media blijkt vooral de directe link tussen enerzijds het verlangen naar en de noodzaak tot hervorming en modernisering van de islam en anderzijds de sociale, culturele en economische situatie van moslims. Men relateert de algehele onderontwikkeling van moslims aan de islam of aan hoe de islam wordt geïmplementeerd. Daarin onderscheiden zich in hoofdzaak twee stromingen. De ene stroming gaat uit van een positieve rol voor de islam ten aanzien van de nagestreefde vooruitgang van moslims; mits deze islam anders wordt georganiseerd en toegepast. De andere stroming heeft een neutrale, zo niet een negatieve houding ten opzichte van de rol van de islam bij de na te streven vooruitgang. Laatstgenoemde groep legt simpelweg geen verband tussen vooruitgang en islam, wel tussen de aanwezige onderontwikkeling en islam.

Islam heeft eigen hervorming en modernisering nodig

Dat de islam reformatie en modernisering zoals in de westerse, christelijke context niet kent, betekent niet dat deze niet alsnog nodig is. (Veel) moslims zien deze noodzaak, verlangen ernaar en werken daaraan, zij het conform de eigen prioriteiten en eigen religieuze en maatschappelijke patronen. Hierna noem ik enkele aandachtsgedebieden waarop men zich hierbij zou kunnen richten. Ik baseer me daarvoor deels op inzichten van islamitische denkers zoals Mohammed Arkoun, Nasr Abu Zayd en Khalil Jabli.² Ik orden deze zoals ik meen dat wenselijk is. Daarbij definieer ik Reformatie of hervorming en modernisering als 'het eigentijds organiseren en beleven van religie en geloof'.

Het eerste aandachtsveld betreft de herstructurering van het religieuze landschap. Dit is voornamelijk een organisatorische opgave. Zoals ik al aangaf, kent de islam geen zichtbaar gezaghebbend, centraal religieus instituut. Dit instituut bestaat echter wel, zij het niet zo zichtbaar. Noem dat de 'clerus': het instituut van imams, de schriftgeleerden (*ulama*) en het gehele netwerk waarin religieuze gezagsdragers vallen. De afwezigheid van een zichtbaar gezaghebbend, centraal instituut in de islam maakt het religieuze landschap in de islam minder geschikt voor een hervormings- en/of moderniseringsdiscours. Dit instituut moet dus beter worden georganiseerd en beter te traceren zijn, zodat het in positieve of negatieve zin zichtbaar aangesproken kan worden. Hier ligt vooral een taak voor de overheden. Ik licht dit toe aan de hand van het Marokkaanse model:

- Het instituut van de imams en de *ulama* (geestelijken) is in 2003 in kaart gebracht. Er zijn regionale religieuze raden van *ulama* in het hele land opgericht met duidelijke taken en bevoegdheden, en een nationale raad van *ulama* (*al-Madjlis al-Ilmi al- A'la*) en het hele netwerk van geestelijken is goed in kaart gebracht. Dat was voorheen niet het geval.
- Alle moskeeën zijn in kaart gebracht en de overheid voerde scherpere regels in voor de bouw en de financiering van nieuwe moskeeën.
- Er zijn standaard protocollen opgesteld over de rol van de imam en andere geestelijken en over de rol van de moskee in het algemeen.³ Hun taken zijn geherdefinieerd en hun kerntaken nader afgebakend; in het bijzonder met betrekking tot ongewenste te vergaande politieke rollen van imams en moskeeën. Geestelijken dienen democratisch tot stand gekomen wetten te respecteren. Zij hebben wel het recht op vrije meningsuiting binnen bovengenoemde kaders. Dit alles bekrachtigt een heldere scheiding van religie
- De overheid stimuleert één centrale leer en één rechtsschool; de Asjaria leer en Malikitische rechtsschool — beiden worden als gematigd aangemerkt. Zo wil men het religieuze landschap zo inzichtelijk mogelijk maken en het wordt gemakkelijker om de andere stromingen te identificeren. Het promoten van één centrale leer en rechtsschool ontnemt de burger overigens niet het recht om andere keuzes te maken. Landen als Turkije en Tunesië begonnen al veel eerder met zulke ingrepen.

Het tweede aandachtsveld betreft een goed educatief aanbod, het blijvend stimuleren van het respecteren van mensenrechten, het recht van het individu, gelijkheid tussen man en vrouw, verdraagzaamheid, de democratische rechtsorde (en dus het bestrijden van theocratische tendensen), en de rechtsstaat. Dit proces loopt separaat aan de herstructurering van de religieuze clerus, en waar mogelijk parallel in samenwerking met geestelijken.

Het derde aandachtsgedebied betreft het herbesteden van de religieuze bronnen, met als doel de sacrale elementen en de feitelijke situatie te onderscheiden en vooral rationalisatie van geloofsopvattingen te bevorderen. Zie ook mijn artikel 'Reflectie en rationaliteit beginnen bij de opvoeding'.⁴

² [Http://www.ahewar.org/m.asp?i=165](http://www.ahewar.org/m.asp?i=165).

³ Vergelijk *Dalīl al-imām wa al-kbatīb wa al-wā'id*, Ministerie voor Awqāf en Islamitische Zaken, 2006, Casablanca.

⁴ [Http://www.nieuwemoskee.nl/2010/11/reflectie-en-rationaliteit-beginnen-bij-de-opvoeding](http://www.nieuwemoskee.nl/2010/11/reflectie-en-rationaliteit-beginnen-bij-de-opvoeding).

Islam in het Westen

De islam kent dus beslist geen Reformatie zoals deze binnen het christendom onder aanvoering van onder anderen Luther en Calvijn plaatsvonden. De islam volgt hierin een eigen weg, zoals hierboven geïllustreerd aan de hand van actuele hervormingsprocessen in Marokko. Men timmert hard aan de weg en in Marokko en elders, bijvoorbeeld in Turkije en Syrië, werden intussen behoorlijke vorderingen geboekt.

Rest mij tot slot een korte blik op het onderscheid tussen de 'Europese islam' en de 'islam in islamitische landen'. Opnieuw een relevant onderscheid, omdat de moslims in het Westen in een context leven die het gemakkelijker maakt om de islam eigentijds in te richten; democratie in de brede zin van het woord of de scheiding van kerk en staat bestaat bijvoorbeeld al. Ze vragen hooguit nadere uitwerking in theologische zin. Men dient dit wel wat explicieter te erkennen. Dat kan door zich bijvoorbeeld resoluut uit te spreken voor mensenrechten en universele waarden zoals gelijkheid, individuele vrijheden, rechten van minderheden (waar dan ook), recht op godsdienstvrijheid, en de democratische rechtsstaat. Daarnaast dienen moslims zich weerbaarder op te stellen tegen invloeden uit het 'verre Oosten' en tegen het klakkeloos overnemen van lokale islamitische opvattingen elders. Deze processen vereisen nog een degelijke theologische en intellectuele inspanning.

Deze tekst is een uitgeschreven lezing voor Crea⁵ op 25 oktober 2010.

© Op dit artikel rust copyright.

⁵ [Http://www.crea.uva.nl/lezingen.php?pagina_id=184](http://www.crea.uva.nl/lezingen.php?pagina_id=184).